

УДК 331.101.262

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

*Хромов М.І., д.е.н., професор Донецького національного університету***Хромов М.І. Інституціоналізм в контексті розвитку людського капіталу**

Досліджено засади і особливості категорійного апарату інституціоналізму, взаємозв'язок і взаємообумовленість у визначеності сутності понять «економічне зростання», «людський капітал», «інституціональне середовище», у складі і динаміці змін в процесах функціонування економічних систем. Проаналізовано вплив інституціональних чинників на забезпечення ефективності розвитку людського капіталу. Визначено складові формування системи управління і прогнозування наслідків впливу інституціональних перетворень з урахуванням можливості їх раннього попередження.

Ключові слова: інституціональне середовище, людський капітал, економічне зростання, фактори розвитку, критерії ефективності.

Хромов Н.И. Институционализм в контексте развития человеческого капитала

Исследованы основы и особенности категорийного аппарата институционализма, взаимосвязь и взаимообусловленность в определении сущности понятий «экономический рост», «человеческий капитал», «институциональная среда», в составляющих и динамике изменений в процессах функционирования экономических систем. Проанализировано влияние институциональных факторов на обеспечение эффективности развития человеческого капитала. Определены составляющие формирования системы управления и прогнозирования последствий институциональных преобразований с учетом возможности их раннего предупреждения.

Ключевые слова: институциональная среда, человеческий капитал, экономический рост, факторы развития, критерии эффективности.

Khromov M. Institutionalism in development context of human capital

Investigated the main bases and categorical features of the institutionalism apparatus, correlation and interdependence in determining the concepts nature of the "economic growth", "human capital", "institutional circumstances", in the components and dynamics of changes in the process of functioning the economic systems. Was analyzed the influence of institutional factors on efficiency provision of human capital. Defined the components of forming the control system and predicting the effects of institutional reforms, with the possibility of early warning.

Keywords: institutional circumstances, human capital, economic growth and development factors, performance criteria.

Проблеми економічного розвитку є одним з найактуальніших і складних напрямів економічної теорії. Діалектична природа функціонування суспільно-економічних систем вже у своїй основі безперервно формує запит на зазначені дослідження. До того ж, на відповідних етапах суспільного розвитку настає необхідність поглибленого парадигми розвитку [1, с. 24]. Передумовою для цього науковці вважають різні фактори в залежності від пізнання існуючих явлень про розвиток і навіть стає питання про істотну модернізацію категорійних основ самої предмету власних досліджень: визнання прогресу, інновацій в якості форм розвитку; розуміння розвитку як особливості (соціально-економічної) гілки універсальної еволюції; гетерархічний характер сучасних економічних і соціальних систем; актуалізація оптимізації інституційного устрою; визнання людини та її цілеспрямованої діяльності й самої особи в якості об'єкту і суб'єкту розвитку. Однак, найважливішим є те, що головною умовою і фактором економічного зростання, капіталізації суб'єктів економічної діяльності, безпосереднім чинником стало економічного розвитку суспільства є ефективне функціонування людського капіталу [2, с. 243]. При цьому, зміни у якісному стані економіки відбуваються за рахунок формування нових формальних і неформальних норм, «правил гри» у конкретних відносинах або суспільстві в цілому, створенні людьми обмежувальних рамок, що організують взаємини між ними [3, с. 17], тобто під впливом інституціональних перетворень у трансформаційних процесах.

З приводу вищезазначеного, комплексність дослідження процесів економічного розвитку може бути забезпечена лише за умови проведення системного аналізу з урахуванням стану функціонування людського капіталу з позицій економічної синергетики і відповідних інституційних перетворень.

В економічних дослідженнях другої половини ХХ ст. і останніх років питанню ролі людини в процесах економічного і суспільного розвитку в цілому приділяється особлива увага. Створення концепції людського капіталу, засновниками якої є американські вчені Т. Шульц і Г. Беккер, стало одним з найважливіших досягнень економічної науки. Розробниками методології дослідження людського капіталу були Х. Боуен, Е. Денісон, Л. Туроу. Велика роль у подальшому розвитку теорії належить Б. Вейсброду, Д. Мінцеру, Ч. Хансену, М. Браугу, І. Бен-Порету, Р. Лейарду, Ф. Уелшу.

Значний внесок у розвиток теорії людського капіталу здійснили дослідження В. Антонюк, В. Близнюка, О. Бородіної, Н. Голікової, О. Грішнєвої, С. Дятлова, Р. Капелюшнікова, В. Щетиніна. Дослідженню питань концептуального, інституціонального, науково-методичного забезпечення розвитку людського потенціалу, оптимізації професійної самовизначеності громадян присвячено науковій праці О. Амоші, В. Гейця, Т. Кір'ян, А. Колота, Е. Лібанової, І. Назімова, А. Чухна та інших вчених.

Формування наукових засад інституціональної теорії пов'язують з працями Т. Веблена, В. Гамільтона, Дж. М. Кларка, У. Мітчела. Фундаторами інституціоналізму вважаються Р. Коуз, Д. Норт, О. Уільямсон. Розвиток інституціональної концепції представлено у роботах Р. Арона, А. Алчіяна, В. Андрефа, Д. Белла, А. Берлі, Д. Бернхейма, Е. Богарта, Р. Буайє, Дж. Б'юкенена, Дж. К. Гелбрейта, Ж. Еллюля, Т. Егертсона, Г. Клейнера, Я. Корнаї, Г. Кольма, Дж. Коммонса, А. Лоува, Г. Мінза, Г. Мюрдала, Л. Нельсона, У. Ростоу, Дж. Роулза, Я. Тинбергена, О. Тоффлера, Ж. Фурастьє, Р. Хейлбронера, Дж. Ходжсона.

Вагомий внесок у дослідження ролі інституціональних факторів економічного розвитку зробили вітчизняні й російські науковці В. Бодров, В. Гесць, А. Грищенко, В. Дементьєв, Р. Нурсєв та інші.

Але ретельний аналіз багатьох сучасних досліджень свідчить про відсутність однозначності у визначеності підходів до обрання механізмів, чинників та критеріїв оцінки ефективності розвитку людського капіталу в умовах інституціональних змін.

Метою статті є дослідження інституціональних аспектів і факторів ефективного розвитку людського капіталу.

Людський капітал і інституціоналізм є найсучаснішими та найактуальнішими напрямками «нової» економічної теорії, що обумовлює, по-перше, прискіпливу увагу науковців до зазначеної сфери досліджень і, по-друге, - їх незавершеність як за категорійним визначенням, співвідношенням з іншими економічними категоріями, так і у питаннях інтерпретації чинників формування, механізмів вимірювання, заходів впливу і управління на різних економічних рівнях.

Дослідження процесів розвитку людського капіталу неможливо здійснювати поза сферою інституціональних чинників його функціонування. Перш за все, це обумовлено самою сутністю зазначених економічних категорій. Людський капітал, як і будь-яка інша форма капіталу, визначається як система суспільних відносин у процесі економічної діяльності людини. Інституціональна теорія також вивчає суспільні відносини, взаємозв'язки між індивідом і суспільством, взаємозв'язки та протиставлення між ними. Інститут представляє собою суспільний феномен, джерело походження, зміст і результат діяльності якого – соціальна взаємодія між людьми або суспільний характер господарської діяльності [4, с. 29].

Концепція людського розвитку, розбудована на науковій базі людського капіталу, відображає соціальний вимір економічного розвитку і навпаки – економічний вимір забезпечення соціальних процесів, а людський капітал як економічна категорія є невід'ємною складовою частиною нематеріальних форм капіталу разом з інтелектуальним і соціальним. В свою чергу і інституціональний аналіз

передбачає дослідження соціальних систем. Сутнісна визначеність інституту характеризується тим, що він є клітинкою соціального капіталу, яка детермінує специфічні обмеження і переваги формального і неформального характеру, що забезпечують взаємодію господарюючих суб'єктів за рахунок включення до аналізу методологічних принципів довіри, обов'язків і санкцій. Соціальний капітал створюється у процесі своєї інституціоналізації, коли відбувається встановлення відповідного типу економічного порядку, у межах якого кожен суб'єкт набуває інституціонально-економічного статусу, який включає його до системи організаційних і мотиваційних зв'язків [5, с. 111].

З приводу вищезазначеного, не претендуючи на поглиблене розкриття засад і особливостей категорійного апарату інституціоналізму, з метою визначення умов ефективного розвитку людського капіталу ми маємо дослідити й притаманні цьому процесу інституціональні чинники. Формування моделі управління, побудованої на принципах системності і ефективного стратегічного менеджменту вимагає розгляду організації в якості відкритої системи і аналізу впливу на неї інших систем, в тому числі й за рахунок інституційних факторів, що дозволяє всебічно дослідити об'єкт трансформації і розбудувати систему управління з урахуванням усього комплексу взаємодій і взаємозв'язків, які мають місце як усередині, так й у зовнішньому середовищі, а також впливають на функціонування об'єкту трансформації. Важливою сферою подальших досліджень при цьому має також прогнозування наслідків впливу інституціональних перетворень з урахуванням можливості їх раннього попередження [6, с. 148] з позицій вивчення питань внутрішньої інституційної структури, інституційного середовища і інституційного впливу.

В науковій літературі існує багато визначень категорії «інститут», що містять як окремі його ознаки і форми існування, так і спроби комплексного їх узагальнення.

Посилаючись на класиків інституціоналізму В.В. Демет'єв зазначає: суть поняття інституту полягає у тому, що уся різноманітність його визначень повинна складатися дещо єдине, що має логічно послідовний характер. Будь-яке конкретне визначення інституту розкриває себе лише через своє співвідношення з усіма іншими визначеннями. Комплексний підхід до визначення інституту забезпечується, за твердженням дослідника, за сукупністю нижче наведених чинників його визначення [4, с. 10-28].

1. Поняття «інститут» відображає такі аспекти економічної поведінки, де вибір не є повністю раціональним. За його допомогою описуються механізми регулювання господарської поведінки, що не співпадає з ринковою чи не походить з неї.

2. Інститут – це соціальна структура і належить соціальному простору.

Це означає, по-перше, що признаком поняття «інститут» є наявність суспільного зв'язку між людьми. Будь-який інститут пов'язаний із соціальною взаємодією. Будучи продуктом соціальної взаємодії, інститут представляє собою елемент соціальної структури суспільства [7, с. 43].

По-друге, інститут – це соціальний продукт, тобто продукт людської діяльності чи людського розуму; це є дещо, встановлене людьми [8, с. 34]. Економічні інститути не виникають автоматично у відповідь на економічні потреби. Інститут представляє собою створені (визначені) людиною рамки обмеження. Вони сконструйовані індивідами, чії дії одночасно і полегшені і обмежені ресурсами, що є в наявності у соціальному середовищі, в яке вони вмонтовані [16, с. 6].

По-третє, економічні системи складають предмет інституційного аналізу, де вони є фактором, який протистоїть індивідууму та впливає на його вибір. Інституційна теорія розглядає індивіда в якості члена суспільства, що живе всередині мережі соціальних інститутів [17, с. 1].

3. Інститут – це зовнішня (соціальна за своїм походженням) регулююча сила, яка протистоїть індивіду, обмежує його вибір і господарчу поведінку. По відношенню до людської волі інститут є дещо зовнішнє, нав'язане законом та звичасм і встановлює, що можна робити, а що ні [8, с. 74]. Суспільство впливає на індивіда через свої інститути, які виступають як соціальні обмеження [18, с. 665]. Інститути обмежують поведінку і роблять її можливою, вони трактуються як явно чи неявно задані обмеження, яким підпорядковуються дії раціонально розрахованого індивіда [9, с. 205].

4. Інститут – це дещо, що створює певну структуру взаємодії між індивідами. Інститути обмежують поведінку одного індивіда по відношенню до іншого і мають своїм об'єктом соціальні взаємодії чи соціальну структуру суспільства. Дж. Ходжсон розглядає інститути як системи стійких та загальноприйнятних соціальних правил, які структурують соціальні взаємодії [7, с. 28]. Д. Норт вважає, що головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, визначається у встановленні стійкої структури взаємодії між людьми, а також у зменшенні її невизначеності [3, с. 17, 21]. Дж. Найт стверджує, що інститути – це набір правил, що структурують соціальні взаємодії відповідними способами [17, с. 2].

5. Інститут – це правило, тобто нормативний припіс чи нормативна схильність, що транслюється у суспільстві. Хайек визначає правило в якості будь-якої поведінкової схильності, диспозиції, включаючи інстинкти і звички, які можуть вести до регулярності у поведінці індивідів [7, с. 30-31].

Правило як інформаційна нормативна модель, що передує поведінці і має формальне (закон) чи неформальне (традиція) походження, існує, по-перше, в якості об'єктивної інформації, тобто як зовнішній і незалежний від індивіда фактор. По-друге, правило представляє собою суб'єктивну інформацію, тобто внутрішній і суб'єктивний регулятор поведінки, невід'ємний від певного суб'єкту [4, с. 17].

6. Інститут – це примусова сила. За Д. Нортом, поняття «інститут» включає не тільки формальні обмеження (правила, закони тощо), неформальні обмеження (норми поведінки, погодження та добровільно приймаємі кодекси поведінки), але також й відповідні характеристики примусу до їх виконання [10, с. 7]. Зазначені характеристики включають дії відповідних суб'єктів, які створюють обмеження і санкції: організації, держава, механізми економічного чи фізичного примусу тощо.

7. Інститут як дійство контролю чи влада. При розгляді в єдності процесів формування правил і їх доведення до індивідів, моніторингу за виконанням правил, застосування санкцій, а також суб'єкта, який здійснює зазначені дійства, формується характеристика інституту у вигляді дійства, загальним сенсом і спрямованістю якого є контроль (влада) над індивідуальною поведінкою. Встановлення і захист інституційних норм потребують різного роду дійства приватного і суспільного порядку [11, с. 29]. Т. Еггертссон вважає тотожними терміни: система контролю, інституціональне середовище і система прав власності [18, с. 665].

8. Інститут - це реальна поведінка або діюче правило. Результатом дії інституту є той факт, що реальна поведінка індивідів стає впорядкованою, а взаємодія між ними здійснюється у певних формах і набуває регулярного характеру. Інститут, таким чином, представляє собою стосунок, у якому реалізується правило. Економічними інститутами ми називаємо будь-яку взаємну поведінку агентів, яка виникає або шляхом самоорганізації, або за допомогою приписів і повторюється за таких чи подібних умов [19, с. 535].

Інститут – це таке правило, якому люди реально підпорядковуються у своїй господарській діяльності. Інститути, з одного боку, можуть бути визначені як обмеження людського дійства. З іншої сторони, інститут представляє собою результати цього дійства і взаємодії, результати дійства відповідних правил таким чином, що поведінка гравців стає стабільною [20, с. 7561].

9. Інститут – це соціальний порядок. На основі діючих інститутів (правил) і реальних схем поведінки формується відповідний соціальний порядок, тобто стійка у часі, структурована взаємодія між людьми, що повторюється. Більшість індивідів у процесі прийняття рішень орієнтуються не тільки на вимоги діючих нормативних актів, скільки на прийняту масову поведінку інших агентів у даних ситуаціях, навіть не приймаючи до уваги існуючі формальні правила, що відображає реально існуючі моделі поведінки, дотримання яких сприяє досягненню поставлених цілей. Відмінності структурування поведінки і взаємодії як результату дії існуючого порядку дають підставу розглядати існуючий порядок як особливий вид інституту, разом із формальними та неформальними, а саме – як реальні інститути [4, с. 25].

10. Інститут – це організація. Термін «організація» розглядається у даному випадку в широкому розумінні слова як відповідна

форма суспільного устрою, в рамках і завдяки якій люди взаємодіють між собою, реалізуючи особисті і (або) колективні цілі. Організація діє у тому ж просторі, що і інститути і розглядається як єдине ціле, що формується на основі системи інститутів [7, с. 37].

Поза організаціями інститутів не існує. Вони втілені у організаціях і є їх результатом. Об'єктом дослідження інституціональної теорії є саме організації. Центральною проблемою, що визначає предмет дослідження інституціональної теорії є організація в економіці [12, с. 126].

11. Інститути є лише часткою суспільного механізму регулювання і не охоплює своїм впливом всієї господарської поведінки. Відповідно інституціональний аналіз представляє собою лише окремих елемент економічного аналізу [4, с. 28].

В контексті дослідження процесів розвитку людського капіталу найважливішим є усвідомлення щільного взаємозв'язку і взаємобумовленості як безпосередньо у визначеності сутності самих понять «економічне зростання», «людський капітал», «інституціональне середовище», так і у складі і динаміці змін в процесах розвитку зазначених складових функціонування економічних систем.

Політика стимулювання швидкого зростання при поступовому покращенні інститутів може вести до успішної модернізації в силу того, що причинний зв'язок між зростанням і інститутами є двосторонній. Не тільки покращення інститутів сприяє економічному зростанню, але й швидке зростання полегшує вдосконалення інститутів [13, с. 19]. Економічний розвиток здебільшого залежить не від поточних економічних механізмів, а від якості інститутів – формальних і неформальних правил ведення бізнесу.

В свою чергу, ефективне функціонування людського капіталу стає головною умовою і фактором економічного зростання, а його якість – безпосереднім чинником ефективного розвитку на усіх рівнях управління виробничими, фінансовими, соціальними та іншими процесами, сталого економічного розвитку суспільства в цілому.

Але найважливішим є те, що центральною ланкою будь-якого соціально-економічного процесу є людина як суб'єкт розвитку, як об'єкт розвитку і навіть як самостійна «виробнича одиниця» [14, с. 63; 15, с. 218].

Таким чином, інституціоналізм є невід'ємною складовою дослідження людського капіталу в усіх аспектах його визначення за чинниками і рівнями формування, сферами впливу, факторами розвитку, критеріями оцінки ефективності функціонування тощо.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ:

1. Петруня Ю.Е. Институциональные факторы экономического развития / Ю.Е. Петруня, А.А. Ивашина // Экономическая теория. – 2010. – № 4. – С. 24-31.
2. Хромов М.І. Імперативи розвитку людського капіталу: монографія / М.І. Хромов. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж», 2011. – 326с.
3. Норт Д. Інститути, інституціональні зміни і функціонування економіки / Д. Норт / М.: Фонд економічної книги «НАЧАЛА», 1997. – 180с.
4. Дементьев В.В. Проблемы современной экономики и институциональная теория / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – 500с. / Глава 1. Інститути: проблема определения понятия. – С. 5-34.
5. Гриценко Е.А. Проблемы современной экономики и институциональная теория / Под ред. В.В. Дементьева, Р.М. Нуреева. – Донецьк: ДонНТУ, 2009. – 500с. / Глава 6. Качество институтов: методологические подходы к исследованию. – С. 103-112.
6. Гордиенко Л.Ю. Формирование модели управления организационными трансформациями в условиях институциональных преобразований / Л.Ю. Гордиенко // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 38-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2010. – С. 144-150.
7. Ходжсон Дж. Что такое институты? / Дж. Ходжсон // Вопросы экономики. – 2007. - №8. – С. 28-48.
8. Экономическая теория в XXI веке – 4 (11): Институти экономики / Под ред. В.С. Осипова, В.С. Сизова, Е.С. Золотовой. – М.: Экономистъ, 2006. – 432с.
9. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Дж. Ходжсон / М.: Изд-во «Дело», 2003. – 464 с.
10. Норт Д. Институциональные изменения: рамки анализа / Д. Норт // Вопросы экономики. – 1997. - №3. – С. 7.
11. Фуруботн Э.Г. Институты и экономическая теория: Достижения новой институциональной экономической теории / Э.Г. Фуруботн, Р. Рихтер / СПб.: Издат. Дом Санкт-Петербургского гос. ун-та, 2005. – 702 с.
12. Сэмюэлс Уоррен Дж. Институциональная экономическая теория // Панорама экономической мысли конца XX столетия / Под ред. Д. Гринюэя, М. Блини, И. Стюарта. В 2-х т. – СПб.: Экономическая школа, 2002. – Т. 1. – С. 125-141.
13. Полтерович В. Стратегия модернизации, институты и коалиции / В. Полтерович // Вопросы экономики. – 2008. - №4. – С. 4-24.
14. Тапскотт Д. Электронно-цифровое общество. Пер. с англ. / Д. Тапскотт / К. «INT-пресс». Издательство. – М.: «Рефл-бук», 1999. – 432 с.
15. Нонака И. Компания – создатель знания. Зарождение и развитие инноваций в японских фирмах / И. Нонака, Х. Такеучи / Пер. с англ. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2003. – 384 с.
16. Granovetter M. Economic Institution as Social Construction: A Framework for Analysis. Acta Sociologica / M. Granovetter / 1992. Vol. 35. No. 1, pp. 3-11.
17. Knight J. Institutions and Social Conflict / J. Knight / New York: Cambridge University Press, 1992. – 234 p.
18. Eggertsson T. Neoinstitutional Economics / T. Eggertsson // The New Palgrave Dictionary of Economic and Law. – V.2. – The Macmillan Press Limited: London, 1997. – P. 665-671.
19. Dopfer Kurt. Toward a Theory of Economic Institutions: Synergy and Path Dependency / Kurt. Dopfer // Journal of Economic Issue, 1991. - Vol. 25. – No. 2 / - С. 535-550.
20. T.R. Voss, "Institutions" in Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, eds, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Elsevier, pp. 7561-7566.

УДК 331.5

РЕАЛІЗАЦІЯ ПОТЕНЦІАЛУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФАХІВЦЯ В УМОВАХ КРИЗОВОГО СТАНУ РИНКУ ПРАЦІ

Шаульська Л.В., д.е.н., проф., кафедра управління персоналом і економіки праці, Донецький національний університет

Шаульська Л.В. Реалізація потенціалу конкурентоспроможності фахівця в умовах кризового стану ринку праці.

Стаття присвячена актуальним питанням підвищення рівня конкурентоспроможності фахівця та реалізації його потенціалу в умовах кризового стану ринку праці. У статті досліджуються особливості сучасного стану ринку праці, розглядаються питання, які пов'язані з проблемами вимушених переселенців. У статті проаналізовано вплив обсягу і якості потенціалу конкурентоспроможності фахівця на перспективи гідної зайнятості в умовах вимушеної міграції.

Ключові слова: потенціал конкурентоспроможності, кризовий стан ринку праці, вимушені переселенці, пошук роботи.

Шаульская Л.В. Реализация потенциала конкурентоспособности специалиста в условиях кризисного состояния рынка труда.

Статья посвящена актуальным вопросам повышения уровня конкурентоспособности специалиста и реализации его потенциала в условиях